

ЧЕРНЕЛИЦЬКИЙ ЗАМОК у міжвоєнний період

Східна Галичина була регіоном, де постійно точилися інтенсивні бойові дії в ході Першої світової війни (східний фронт), під час польсько-української 1918–1919 та польсько-більшовицької воєн 1919–1921 років. По закінченні воєнних дій новостворена польська адміністрація розпочала посилено збирати інформацію про руйнівні наслідки війни в колишній Східній Галичині. Архівні документи, пов'язані з цим процесом, є для нас цінними джерелами у зв'язку з відсутністю інших свідчень чи спогадів жителів, на основі яких можна було б відтворити перебіг історії Чернелицького замку в цей період. На основі виявлених архівних матеріалів ми спробуємо висвітлити обставини останньої відомої реставрації Чернелицького замку, а також показати зростаючий інтерес до нього як до цінної історичної пам'ятки, про що свідчать наукові експедиції і туристичні поїздки до Чернелиці в міжвоєнний період.

Підтвердженням збору інформації про руйнівні наслідки війни в регіоні є «Dziennik Korespondencji» Консерваторів Львівського регіону, який зберігається в Центральному державному історичному архіві у Львові. У текстах присутня інформація про листування щодо стану Чернелицького замку¹. Відомості доповнюють архівні світлини міжвоєнного періоду, які зберігаються у фонді Львівського управління консерваторів у Відділі рукописів Національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника у Львові², а також джерела щодо відбудови замку в 20-х роках з Державного архіву Львівської області³.

В офіційному листуванні стосовно повоєнного стану замку ми знаходимо підтвердження, що в цей час власницею його була Тереза з Вартесевичів Петровичова⁴. Досі не встановлено, за яких обставин і коли саме вона стала власницею замку. Як відомо, на межі XIX–XX

Загальний вигляд замку. 1921 р.
Світлина зберігається у відділі рукописів
Національної наукової бібліотеки України імені
Василя Стефаника (Львів)

століть замком володів Самуель Мосберг, остання згадка про нього як власника датується квітнем 1906 року⁵. На підставі наявних джерел можна припустити, що замок перейшов у володіння Терези Петровичової в період між квітнем 1906 та лютим 1920 року. Пізніші документи, в яких містяться скарги власниці на пошкодження свого маєтку в Чернелиці внаслідок війни, свідчать, що замок був, імовірно, частиною її маєтків вже до Першої світової війни, але це припущення важко підтвердити остаточно (частина маєтку могла бути продана, викуплена або поетапно успадкована).

Петровичі були сполонізованою вірменською сім'єю⁶, пов'язаною з Чернелицею принаймні з 80-х років XIX століття⁷. Збереглося багато інформації про активну роль Петровичів у релігійному та культурному житті Чернелиці. Чоловік Терези – Микола Петрович – згадується у джерелах кінця XIX століття як меценат церкви⁸. Тереза Петровичова, яка прожила 73 роки, за спогадами сучасників брала активну участь у розвитку польської культури в місті, підтримувала католицьку церкву, а також займалася суспільною роботою у Чернелиці⁹. На початку XX століття вона була однією з найбагатших людей у Чернелиці. У неї було дві дочки: Куна і Єлена, яка в 1920-х роках виступає співвласницею замку разом з матір'ю. З діяльністю Терези Петровичової пов'язані також найпомітніші зміни в історичному вигляді замку. Хоча ми не в змозі об'єктивно визначити, чи ці зміни спричинені економічними інтересами власниці, чи турботою про стан пам'ятки, однак достеменно доведено, що саме вона фінансувала останню відому нам реставрацію Чернелицького замку.

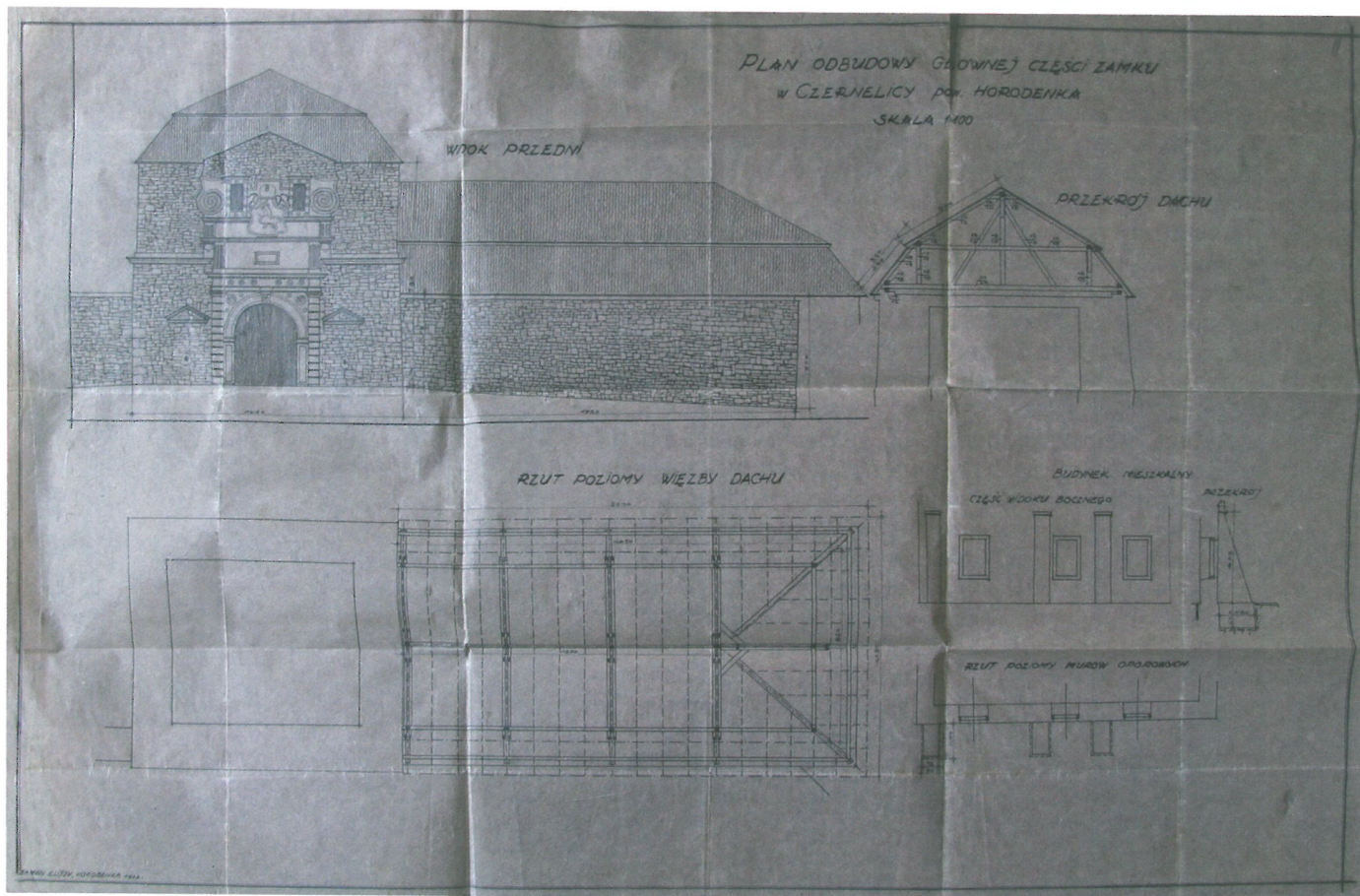
Детальна інформація про відновлення фортеці після воєнних дій міститься у збереженій у Державному архіві Львівської області «Справі про реставрацію замку в Чернелиці Городенківського повіту»¹⁰. У ній зберігається листування між Львівським управлінням консерваторів, Повітовим бюро відбудови в Городенці і власниками замку, а також підготовлена в той час архітектурна документація. З цих джерел дізнаємося, що вже 5 травня 1921 року Львівське управління консерваторів клопоталося щодо «виключення маєтку Чернелиця з парцеляції через велику історичну цінність замку, розташованого в маєтку»¹¹. Власники повинні були здійснити його ремонт власним коштом в обмін на скасування обов'язкової парцеляції маєтку (яка б принесла фінансові втрати). Відбудова, однак, розпочалася не відразу, що пояснювалось наслідками руйнувань, завданих під час війни, та пошуком необхідних коштів. 28 березня 1922 року городенківський староста повідомив, що «відновлення замку в Чернелиці не розпочалося й відповідно до свідчень відділення державної поліції в Чернелиці [...] навколо замку нічого не відбувається»¹². Внаслідок цього була подана чергова апеляція Управління консерваторів до Терези Петровичової, датована 18 березня 1922 року, у якій висловлювався «наказ негайно розпочати реставрацію замку», інакше її чекав «примусовий викуп маєтку»¹³. Ця стисла інформація демонструє, що Управління консерваторів поставило власниці замку ультиматум: або вона розпочне реставрацію, або ж може втратити його.

8 травня цього ж року голова Повітового управління відбудови в Городенці повідомив, що «хоча власниця [...] ще не розпочала належну роботу щодо реставрації замку в Чернелиці, але вже приготувала плани і кошторис витрат на неї, а також замовила в Окружній Дирекції Відбудови у Станіславові три вагони будівельних матеріалів, отже, відповідні роботи розпочнуться з дня на день»¹⁴. Цей факт підтверджують чергові звіти, за якими реставраційні роботи у Чернелицькому замку розпочалися ще навесні 1922 року. У червні цього ж року з'являється інформація, що «крило збоку від вежі вже має покрівлю і подальша робота триває»¹⁵.

Вже під час реставраційних робіт, які проводила власниця замку, з'явилася цікава заява, написана у Львові 10 липня 1922 року

В'їзна вежа замку. 1921 р.
Світлина зберігається у відділі рукописів
Національної наукової бібліотеки України
імені Василя Стефаника (Львів)

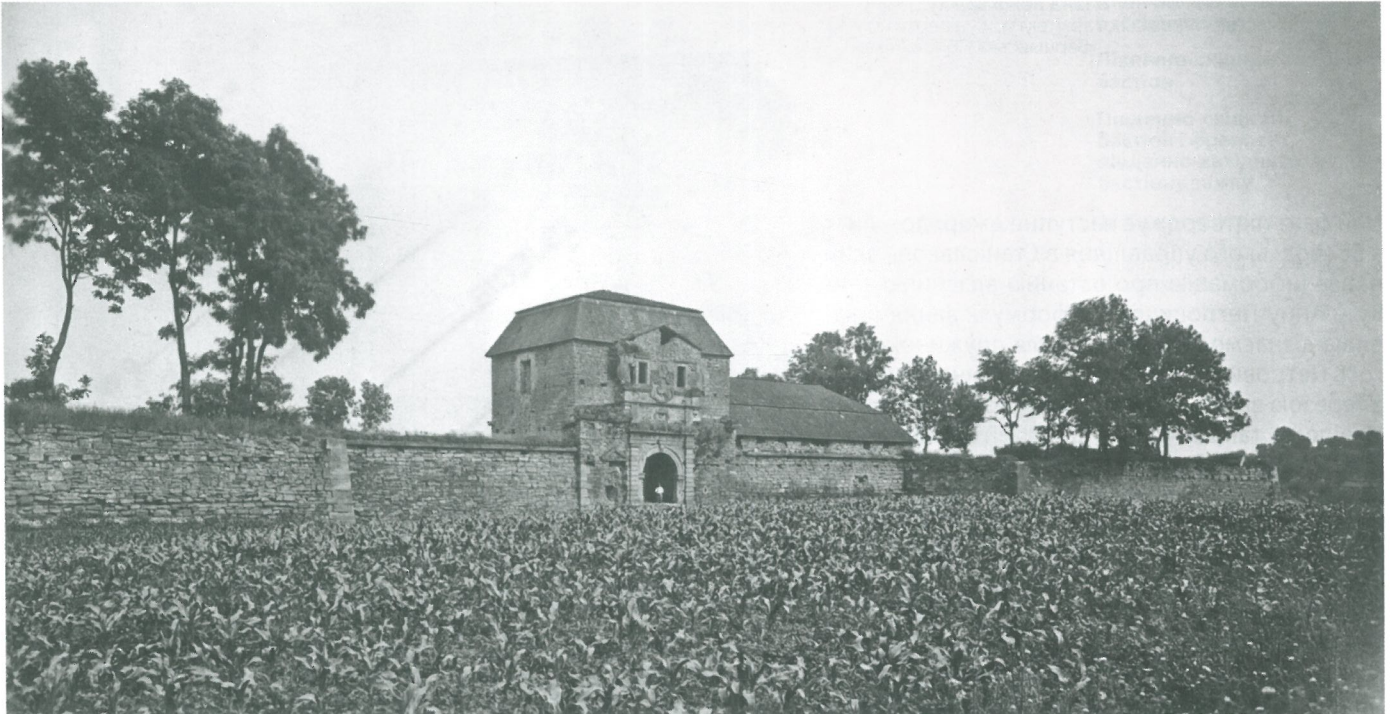
План-креслення відбудови замку. 1920-ті рр.
Державний архів Львівської області

Терезою Петровичовою та Єленою Петровичівною. Вони зобов'язувалися відреставрувати замок за умови, що їхнє майно не буде примусово розparcelьоване. У заяві також зазначено, що «у нашому маєтку Чернелиця в Городенківському повіті є стародавній оборонний замок, що походить із XVII століття, який є цінною історичною пам'яткою, котра вимагає необхідної консервації [...] зобов'язуємося утримувати цей замок в належному стані, в тісному порозумінні з Державним Управлінням консерваторів у Львові. З цією метою зобов'язуємося виконати протягом найближчого часу найнеобхідніші роботи, які забезпечать замок від руйнування, а зокрема покрити дахом дві житлові частини будинку при в'їзній брамі і запобігти загрози обвалу історичного мурованого будинку на замковому дитинці. По мірі збільшення доходів із нашого маєтку, який протягом війни зазнав відчутних руйнувань, і в якому необхідно було наново організувати господарство, будемо старатися допровадити замок до такого стану, щоб забез-

печити його тривалу консервацію і вберегти від подальшого руйнування»¹⁶. Ця заява підтверджує, що найбільше відновлення потребували колишні господарські приміщення біля в'їзної брами, а також будівля всередині мурів – давній палац. На жаль, важко встановити, які пошкодження були безпосереднім наслідком Першої світової війни, а які результатом багатолітнього занедбання.

Справа реставрації розвивалася позитивно – вже 19 липня 1922 року голова Повітового управління відбудови повідомив, що «вся права сторона замку, яка прилягає до вежі з в'їзною брамою, була покрита дахом, що нагадує мансарду, і викладена черепицею»¹⁷. Тут також зазначено, що власниця повинна піклуватися про мур, який оточує замок, і відремонтувати його кам'яну частину, що обсіпається, а також стіни в колишніх господарських приміщеннях, які наново покриті¹⁸.

Фотографії замку 30-х років підтверджують, що старі приміщення, які були частиною муру, мали покрівлю. Правдоподібно, що Чернелицький замок після реконструкції був придатний для житла, але невідомо напевно, чи мешкали в ньому або в якомусь іншому будинку власниці фортеці, хоча є деякі підстави вважати, що вони таки жили в замку¹⁹. Уся наявна інформація підтверджує припущення, що частковий ремонт, який відбувся у 20-х роках XX століття і був результатом угоди між тодішньою державною адміністрацією і власниками замку, був останньою спробою зберегти історичний вигляд пам'ятки в Чернелиці²⁰. В результаті співпраці з Управлінням консерваторів у січні 1926 року частину землі Петровичів було продано місцевим селянам з метою отримання додаткових коштів на реставрацію замку. Це свідчить про те, що відновлювали пам'ятку поступово, не водночас, оскільки потребувалися значні фінансові інвестиції від власниці. У документі з продажу земель з'являються вже три власниці – Тереза Петровичова, Єлена Петровичівна і Анна Петрович²¹.

Загальний вигляд замку після реставрації. 1935 р. Архів кафедри польської архітектури університету «Варшавська Політехніка»

1928 року могла відбутися ще одна важлива зміна екстер'єру замку. В архівних документах зберігається лист Терези Петровичової до Управління консерваторів з проханням дозволити реконструкцію прилеглої до вежі західної стіни колишнього палацу, яка значно відхилилася від вертикалі і могла завалитися²². Було ухвалено, що ремонт є неможливим і найкращим рішенням буде розібрати стіну і реконструювати її у попередньому вигляді – включно з віконницями, карнизами і декором²³. На жаль, архівні документи, віднайдені в ДАЛО, уриваються саме на відповіді Управління консерваторів від 20 серпня 1928 року, яка містить вимогу надати детальну інформацію про заплановану реконструкцію, а також не вживати власницею будь-яких заходів без згоди Консерваторів²⁴. Подальший перебіг нам невідомий, а на підставі наявних джерел важко стверджувати, як завершилася ця справа.

З діяльністю Консерваторів у 20-х роках ХХ століття пов'язане не лише відновлення замку, а й інший цікавий факт. До наших днів зберігся машинопис з інформацією про стан історичних пам'яток того-

часного Станіславівського воєводства. Він датований періодом між 1920 і 1929 роками і був опублікований польськими істориками тільки в 1998 році у збірнику «Zabytki województwa stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929...»²⁵. Щодо оригіналу документа, то він зберігається в Архіві нових актів у Варшаві²⁶. В машинопису знаходимо наступну інформацію про Чернелицький замок: «Руїни укріпленого замку, побудованого кн. Михайлом Єжи Чарторийським в XVI/XVII століттях, пізніше власність Ценських, тепер Терези Петровичової. Замок оточує високий кам'яний мур, який утворює квадрат з бійницями. Всередині західного муру збереглася квадратна одноповерхова вежа під гонтовим причілковим дахом з воротами із купольним склепінням і кам'яним порталом, над яким висічений у камені герб Чарторийських: Погоня. Кам'яні лиштва брами з боку двору прикрашає герб Пилява з літерами E.S.X.C.W.B (Євфросинія Станіславська, княгиня Чарторийська, воєводина Брацлавська). В межах фортифікаційного муру розташований невеликий одноповерховий житловий будинок із різьбленими кам'яними перемичками і обрамленням вікон»²⁷.

Інтерес польської адміністрації до замку спричинило включення його в Державний реєстр історичних пам'яток від 28 квітня 1933 року²⁸.

В'їзна вежа замку. 1935 р.
Архів кафедри польської архітектури університету
«Варшавська Політехніка»

Цей факт підтверджує наступне джерело – лист з Воєводського управління в Станіславові, який надає інформацію про останню власницю замку – Анну Петровичову. З формулювання прізвища дізнаємося, що вона була дружиною якогось Петровича, але форму її родинного зв'язку з Терезою важко встановити через брак джерел. Невідомо також, чому в документі лише Анна виступає як єдина власниця замку в 1933 році. Відомо, що Єлена Петровичівна, дочка Терези, померла в січні 1937 року в Чернелиці²⁹. Подальша доля Анни Петровичової залишається невідомою, попри те що родина Петровичів, за спогадами місцевих мешканців, була однією з найбагатших у Чернелиці³⁰.

На додаток до відновлення замку, яке, безумовно, змінило зовнішній вигляд будівлі у 30-ті роки, було також здійснено першу відому спробу провести наукове дослідження будівлі з погляду архітектури. Над цим проектом протягом кількох років працювала група архітекторів з факультету архітектури Варшавської політехніки під керівництвом видатного дослідника замків Богдана Гверкіна та інженера Яна Захватовича³¹. Результати інвентаризації, проведеної ними протягом академічного 1936/37 року, не були опубліковані і загинули під час Другої світової війни³². Збереглися тільки світліни, зроблені в 1935 році, які є для нас надзвичайно цінним джерелом, адже дають найбільш точне уявлення про стан замку перед Другою світовою війною.

У міжвоєнний період Чернелицький замок був також об'єктом зацікавлення поціновувачів історичних пам'яток. В ілюстрованому путівнику по Станіславівському воєводству 1930 року знаходимо короткі об'єднані описи замків у Чернелиці і Раковці. Тут повторюється інформація про перебування у фортеці Яна III Собеського з ремаркою, що замок мав бути тоді «свідком великої пишності і суєти королівського оточення»³³. Це можна інтерпретувати як розвиток давно відомої легенди й ідеологічного значення, яке надавалося цій пам'ятці. Тут також повторено інформацію про підземний тунель, який мав об'єднувати Чернелицький і Раковецький замки. З опису будівлі випливає, що зберігся мур заввишки 6 і завтовшки 2 метри, найціннішою частиною замку є брама, прикрашена орнаментами, щитом з гербом Погоня і «двома вікнами, оздобленими спіральним різьбленням»³⁴.

У міжвоєнний період Чернелицький замок стає також відомим туристичним об'єктом популярного в той час річкового шляху по Дністру.

**Північно-західний
бастіон замку.**

**Північно-східний
бастіон.**

**Південно-східний
бастіон і фрагмент
південно-західного
бастіону замку.**

1935 р. Архів кафедри
польської архітектури
університету «Варшавська
Політехніка»

В'їзна вежа замку і фрагмент прибрамного корпусу. Вигляд із замкового подвір'я.

В'їзна вежа замку. Вигляд із замкового подвір'я.

1935 р. Архів кафедри польської архітектури університету «Варшавська Політехніка»

З оголошення, вміщеного в «Gazecie Lwowskiej» в липні 1939 року, яке мало заохочувати туристів відвідати місцевість Городенка над Дністром (запланований табір мав тривати до кінця вересня (!)), дізнаємося, що в околицях організовані «поїздки на моторних човнах і каное до Заліщиків, Звенигорода, руїн замку в Раковці і Чернелиці і інших місць, які варто побачити»³⁵.

Проте подальшому розвитку зацікавлень Чернелицьким замком перешкодили події, які приніс вересень 1939 року. Початок Другої світової війни, крах Другої Речі Посполитої, прихід радянської влади і наступні військові дії змінили не тільки долю Чернелиці, а й її архітектурних пам'яток. Місто втратило свій багатокультурний характер, а історичні пам'ятки зазнали значних руйнувань і були частково розібрані радянською владою. Наслідком цього став жалюгідний стан Чернелицького замку в цей період.

Герб Пілава на в'їзній вежі замку, вигляд із замкового подвір'я. 1935 р. Архів кафедри польської архітектури університету «Варшавська Політехніка»

ПРИМІТКИ

- 1 Центральний держаний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 4 зв., 5, 11 зв., 43 зв., 46 зв.; Спр. 139. – Арк. 28 зв., 29, 34 зв., 35, 52 зв., 53.
- 2 Детальніше про це див.: Щупак А. Чернелицький замок на невідомих фотографіях 1921 року з фондів Львівської Національної Наукової бібліотеки імені Василя Стефаника // Студентські Історичні Зошити. – Т. 4. – 2013. – С. 153–158.
- 3 Повна назва «Дело о реставрации замка в Чернелице Городенковского повета». – Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507.
- 4 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 29.
- 5 Там само. – Спр. 45. – Арк. 63.
- 6 Більше про Петровичів на Покутті див.: Petrowicz T. Od Czarnohory do Lublina. – Lublin, 2002. – С. 38–46. Автор, однак, не має жодних відомостей про родину в Городенківському повіті (інформація отримана під час телефонної розмови з Т. Петровичем на початку червня 2014 року).
- 7 Schematismus universi cleri graeco-katholicae dioecesis stanislaopolensis. 1887. – Stanislaopoli, 1887. – С. 66.
- 8 Шематизмъ всего клира греко-католической Епархии Станиславовской 1892. – Въ Станиславове, 1892. – С. 33; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархии Станиславовской 1898. – Въ Станиславове, 1898. – С. 25.
- 9 Bogdanowicz W. Z Wartesiewiczów Petrowiczowa Teresa: (Wspomnienia pośmiertne) // Posłaniec św. Grzegorza. Ilustrowany miesięcznik. Organ Archidiecezjalnego Związku Ormian. – № 3-4 (70-71). – 1933. – С. 42–43.
- 10 ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507. – 23 арк. Публікацію окремих текстів див.: Арсеніч М. Чернелицький замок у міжвоєнний період (1918–1939) у світлі вибраних архівних джерел // Галичина. – Т. 22-23. – 2013. – С. 425–433.
- 11 ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507. – Арк. 3.
- 12 Там само. – Арк. 5.
- 13 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 29.
- 14 ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507. – Арк. 7.
- 15 Там само. – Арк. 8.
- 16 Там само. – Арк. 10, 10 зв.
- 17 Там само. – Арк. 12.
- 18 Там само.
- 19 Будинок всередині муру називався «партерове помешкання», див.: Zabytki województwa stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. R. Brykowski, G. Ruszczyk. – Warszawa, 1998. – С. 18. Натомість частина муру, під дахом, описана як «Частина будинку, тобто убикції 1-5, відремонтована і замешкана». – ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507. – Арк. 12.
- 20 Квятковський Л. Проект повоєнної відбудови Чернелицького замку 1922 року // Галичина. – Т. 22-23. – 2013. – С. 433–438.
- 21 ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1507. – Арк. 17 зв.
- 22 Там само. – Арк. 21.
- 23 Там само.
- 24 Там само. – Арк. 23.
- 25 Zabytki województwa stanisławowskiego. – 138 s.
- 26 Archiwum Akt Nowych w Warszawie. – Sygn. 7022. – С. 60.
- 27 Zabytki województwa stanisławowskiego. – С. 18.
- 28 Національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ННБУ). – Відділ рукописів. – Ф. УК. – Спр. 28. – Арк. 369; Там само. – Ф. УК. – Спр. 24. – Арк. 127.
- 29 Kronika żałobna // Gregoriana. – Z. 1-2 (103-104). – 1937. – С. 49.
- 30 Інтерв'ю із сучасними мешканцями Чернелиці були записані польсько-українською групою дослідників у липні 2012 р. Записи зберігаються в архіві Кафедри Історії Східної Європи Інституту Історії Ягеллонського Університету. Див.: Стенограма опитування жительки селища Чернелиця Макарук Марії Олексіївни. Опитування провела Магда Арсеніч. Чернелиця, 6 липня 2012 року.
- 31 ННБУ. – Відділ рукописів. – Ф. УК. – Спр. 30а. – Арк. 113.
- 32 Sprawozdanie z działalności Zakładu Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akad. 1936/37. – С. 116 (14).
- 33 Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskiem z mapą / red. R. Dąbrowski. – Stanisławów, 1930. – С. 84.
- 34 Там само. – С. 85.
- 35 Nowe letnisko w jarze Dniestru // Gazeta Lwowska. – № 153. – 11 lipca 1939. – С. 2.